

TRADICIJSKO GRADITELJSTVO U DALMACIJI

Sažetak: *Dalmacija je bogata tradicijskim graditeljstvom kako po sačuvanosti, tako i po raznolikosti. Relativna se sačuvanost može zahvaliti prvenstveno kamenu kao osnovnom gradbenom materijalu, a raznolikost geologiji tla, kulturnim utjecajima itd. Posebnost tradicijskoga graditeljstva Bukovice i Ravnih kotara čine nalazišta pločastoga kamena (benkovački kamen). Priobalje i otoci bili su pod utjecajem jadranskoga kulturnoga kruga dok je zaleđe bilo pod utjecajem i jadranskoga i dinarskoga. Relativan mir na otocima omogućavao je i normalan (miran) razvitak dok je zaleđe bilo nemirno područje (ratovi s Turcima). U najnovije doba (II. pol. 20. st.) razvitkom turizma, tradicijska baština na priobalju i otocima značajno je devastirana dok je u zaleđu sačuvanija (doduše i zbog depopulizacija područja). Stjecajem različitih okolnosti ruralni prostor pa tako i ruralna baština u posljednjih 60-ak godina bili su zapušteni i od društva i od struke. Toliko da su i sami seljaci, dakle baštinici te kulture, bili posramljeni zbog te iste baštine kao nečega zaostaloga i nazadnoga. Ta se svijest tek posljednjih desetak godina počela mijenjati. I to je presudna činjenica. Ljudi shvaćaju da je tradicijska baština potencijal. Stare seoske kuće pa i ansamblu uređuju se kako za bavljenje seoskim turizmom tako i za život. U toj obnovi u stručnom smislu ima dobih, ali i loših zahvata. U ovome trenutku to je najvažnija stvar kada je u pitanju tradicijsko graditeljstvo.*

Ključne riječi: *Bukovica, Ravni kotari, ruralni prostor, ruralna baština, tradicijsko graditeljstvo*

Uvod

Za tradicijsko graditeljstvo u našoj se literaturi upotrebljavaju i termini: narodno, pučko, predajno, ruralno, seosko a u posljednje vrijeme (prema engl.) i *vernakularno*. Sve su to sinonimi istoga značenja koji determiniraju graditeljstvo u ruralnim prostorima građeno od samih seljaka ili poluprofesionalnih grupa seoskih majstora bez posredovanja struke, bez nacрта. Graditeljska su umijeća stjecana predajom, a za gradnju su korišteni materijali kojih je bilo u prirodi u njihovoj najbližoj okolici. Zato je tradicijsko graditeljstvo i dobilo atribut – ekološkoga graditeljstva.

Tradicijsko graditeljstvo kakvim smo ga naslijedili i kakvo znamo nema tako dugu tradiciju. Naime, sve do 18. st. seoski je dom ne samo u nas nego i u Europi bio vrlo skroman. Često se radilo o jednodostornoj kući s ognjištem na sredini. U 18. st. dolazi do razvoja kuće u horizontalnom pa onda i u vertikalnom smislu. Razvoj (u vremenskom smislu) teče do Drugog svjetskog rata, kada dolazi do primjene novih materijala i raskida s tradicijskim načinom proizvodnje, time i života i graditeljstva.

Hrvatska je zemlja bogata tradicijskim graditeljstvom. To se može reći za zemlju kada se na relativno malom području nađe toliko (petnaestak) karakterističnih skupina tradicijskoga graditeljstva. Isto vrijedi za Dalmaciju u kojoj autor prepoznaje tri karakteristične skupine (Živković, 2013.), i to: (prva skupina) Bukovica i Ravni kotari, (druga) priobalje i otoci te (treća) dalmatinsko zaleđe. Dvije skupine činitelja određuju tradicijsko graditeljstvo: skupina prirodnih i skupina društvenih činitelja.¹ Ovdje nećemo ulaziti u njihovu elaboraciju, nego ćemo samo napomenuti one koji su uvjetovali te tri skupine u Dalmaciji. Kamen kao osnovni građevni materijal zajednički je nazivnik dalmatinskom tradicijskom graditeljstvu.

Bukovica i Ravni kotari

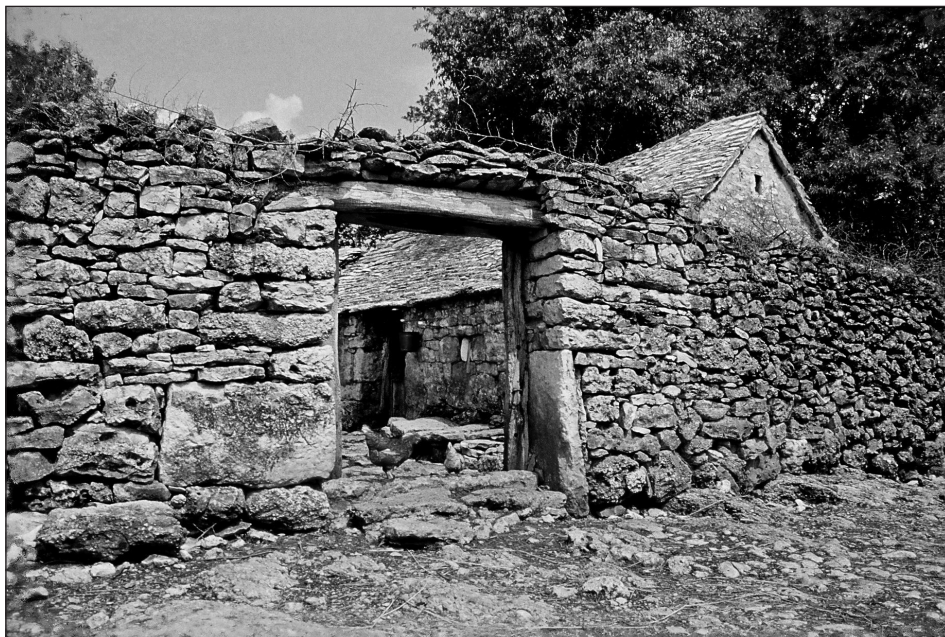
U *Bukovici i Ravnim kotarima* geologija tla, tj. nalazišta pločastog kamena (danas brend: benkovački kamen) uvjetovala su specifične oblike graditeljstva, a naročito krovnih pokrova sa specifičnim (“dijagonalnim”) slogom koji se javlja i u Hercegovini (u Mostaru npr.) i neznatno u južnoj Dalmaciji. U ostalim hrvatskim krajevima gdje se za pokrivanje kamenih krovova upotrebljavala kamena ploča, od Istre do Konavala, pa i u svijetu, poglavito na Mediteranu, nalazimo slog pokrivanja u redovima. K tomu je još i siromaštvo u Bukovici, koje je vjerojatno, u prošlosti, uzrokovalo i hajdučiju,² krađu ovaca, uvjetovalo male sklopove skromnih zgradica zatvorenih visokim suhozidima s dračom na vrhu zida. Male kukuruzane građene od drva, čime je ovdje priroda škrta, na fascinantna način, gotovo u grču, nose teški pokrov kamenih ploča.

Dalmatinsko zaleđe

Dalmatinsko zaleđe od Knina do Neretve karakterizira kuća katnica, zvana “kula”, s konobom ili štalom u prizemlju (ovisno o tom radi li se o vinorodnom

¹ O prirodnim i društvenim čimbenicima razvoja tradicijskoga graditeljstva vidjeti pobliže u knjizi Zdravko Živković, *Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo*, Zagreb, 2013.

² O hajdučiji u Bukovici vidjeti zapise Ardalića u knjizi Vladimir Ardalić (2010.), *Bukovica, Narodni život i običaji*. Priredio prof. dr. sc. Živko Bjelanović, Zagreb: Prosvjeta; i u radu Ivan Mimica (2011.) Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića, *God. Titius 4* (4): 111-128; kao i literaturu navedenu u tom članku.

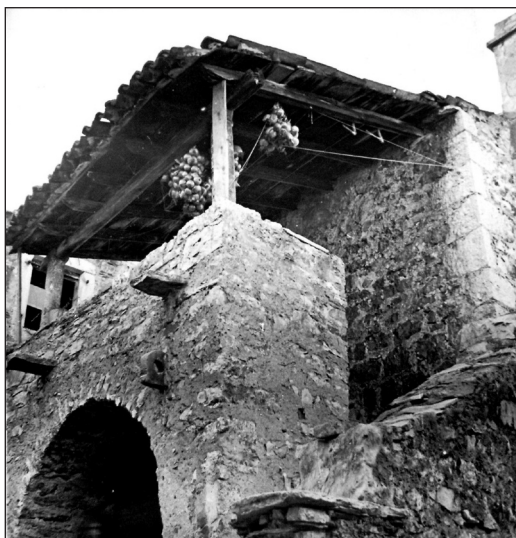
Biovičino selo (Bukovica) kuća ograđena visokim suhozidom

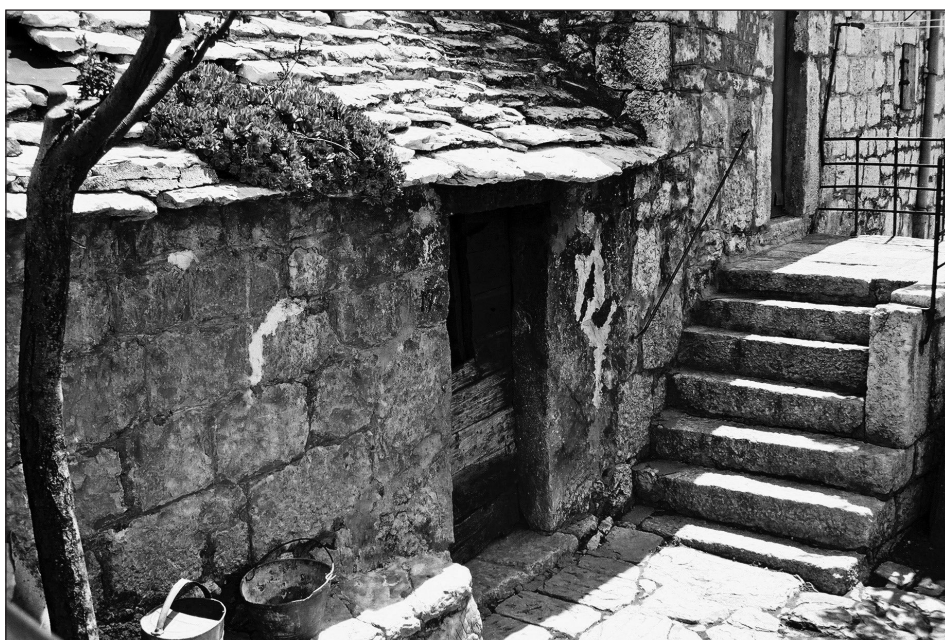
Kukuruzana u Bukovici

Popovići, Biskupija kod Knina

Zaglav - Dugi otok - balatura

Čvrljevo (Unešić)

ili stočarskom kraju) i spavanjem na katu (tavanu) te “kužinom” (vatrenicom) uz “kulu”. Dvorišta (avlije) su ovdje rjeđa. Ognjišta (komini) su ovdje niska, čak i na razini poda. Stručnjaci koji se bave tom temom suglasni su da se po visini ognjišta može zaključiti o dostignutom stupnju razvoja pojedinog kraja. To je zato što su ovo donedavno bila turbulentna područja vezana za turske okupacije i provala, što je imalo za posljedicu migracije stanovništva. Jednostavno nije bilo vremena za spori tradicijski razvoj, barem onakav kakav je bio omogućen na priobalju i otocima.

Priobalje i otoci

Priobalje i otoci uz spomenute povoljnosti imali su druge nevolje. Opasnosti su vrebale s mora od gusara, stoga stanovnici svoja naselja (sela) zbog sigurnosti osnivaju podalje od obale. Iz istoga ih razloga zbijaju, a u nekim slučajevima i utvrđuju. Nema mjesta za horizontalno širenje kućišta (kao u zaleđu) pa se ovdje kuća razvija vertikalno, u visinu na dva kata. Kako nema mjesta za “kužinu” pokraj kuće, a dim slobodno odlazi u atmosferu, “kužina” se osniva na najvišoj etaži, u potkrovlju (“šufitu”). No takva organizacija kuće (s “kužinom” na vrhu) nije bila masovnija pojava, i to iz praktičnog razloga. Naime, “kužina”, prostorija s vatrom, glavna je kućna prostorija gdje se živi i provodi veći dio dana, ali seljak je u dnevnim aktivnostima prilično vezan za dvorište, stoga ta komunikacija, tj. penjanje po “skalama” iz dvorišta, tj. prizemlja do “kužine” u “šufitu” nije bilo ugodno. Stoga se “kužina” u kasnijem razvoju uspostavlja u prizemlju ili na prvom katu, kada u igru ulazi dimnjak (“fumar”). Dimnjačke nadgradnje u dijelu iznad krova imaju skulpturalne forme. Kako svaki otok nije imao pločastog kamena, kuće su se pokrivala kupom kanalicom. Bilo je to moguće jer se kupa dopremala morskim putem. Tako su Kupari dobili ime po proizvodnji kupe kanalice.

Zajednički elementi tradicijskoga graditeljstva

Uz razlike koje čine bogatstvo, dalmatinsko graditeljstvo ima mnogo zajedničkih elemenata. Sular (solar, slar, balatura, volta...) je najeklatantniji primjer. Ima više svrha. Osnovna mu je vertikalno (vanjsko) povezivanje prizemlje i katta kuće. U prizemlju čini sjenu, odnosno hladovinu pred vratima konobe koju štiti od zagrijavanja ljeti, a budući da je na sunčanoj strani, zimi je dobar zaklon od bure za sunčana vremena, gdje su žene sjedile i obavljale svoje poslove (pletenje, pređenje itd.). Od sunca je dakle sular ljeti štiti, a zimi je sunce “hvatao” pa mu je sunce (*sole*) i u korijenu imena. Relativno mali prozori također su karakteristika svakog narodnoga graditeljstva. Za to ima više razloga, kao što je zaštita od provala, nemogućnost nabave stakla, ali svakako je najvažnija ona koja proizlazi

iz prirode seljačkog života i rada, tj. da je seljak dnevno radeći u polju, čuvajući stoku... izložen vremenu i nevremenu, kiši, suncu, vjetru... i on se u svome domu (kući) želi maksimalno ograditi. Antipod tomu je urbani suvremenik koji je dnevno u zatvorenom prostoru, često pod umjetnom rasvjetom i klimom, a slobodno vrijeme želi provesti u prirodi pa svoju vikendicu maksimalno otvara i ostakljuje. Pitanje mjere uvijek je prisutno.

Kuća je i u tradiciji, uz konje i kola, bila i statusni simbol domaćina. Danas se promijenilo to da je umjesto zaprege statusni simbol - automobil. Imućniji su uvijek (makar što to u prošlosti sela značilo) gradili veće, a siromašniji manje kuće. Kada je u dalmatinskom zaleđu početkom 20. st. bila moguća nabava crijepa za pokrivanje kuća, upotrebljava se crijep, ali to je ujedno bio i statusni simbol.

Bijeg od baštine

Nakon II. svjetskog rata u nas dolazi do raslojavanja sela i seljaštva. Sve što je tradicijsko dobiva prizvuk nazadnjaštva. Tako se sami seljaci, dakle baštinci počinju sramiti vlastite baštine. U seoskom graditeljstvu upotrebljavaju se novi materijali (beton, betonski blokovi, crijep, salonitne ploče...), ognjište i "kužina" prepuštaju mjesto štednjaku i kuhinji. Ako se ne ruše, stare kuće sada dobivaju sekundarnu funkciju jer one u tradicijskoj formi ne mogu udovoljiti novom životnom standardu. Što nama danas znači to skromno staro graditeljstvo koje je u životnome smislu pregazilo vrijeme? Smatram najprimjerenijim donijeti nekoliko redaka koje je napisao Cvito Fisković, astralna figura dalmatinske povijesti umjetnosti, u predgovoru knjizi NEPOZNATA DALMACIJA arh. Mirka Miličića iz 1955. godine.

Sljubljenost s krajolikom

"To sitno pučko i seosko graditeljstvo zaslužuje jednaku pažnju kao i stilska arhitektura gradova, kuće plemića i građana. To graditeljstvo tumači predaju, običaje i prošlost, svjedoči o ustrajnosti naših ljudi u borbi s klimatskim, privrednim i političko-društvenim nepogodama i zaostalostima, pokazuje snalažljivost, otpornost i životnu snagu zemljoradnika, pastira i ribara.....Njihov smisao za usklađivanje lijepoga i korisnoga izrastao je iz samih životnih potreba..... A što se u tom graditeljstvu nisu postigli bolji zdravstveni uvjeti stanovanja, tome nisu krivi ni graditelji ni naručitelji, već opća zaostalost i privredne teškoće.....Estetska vrijednost tog sitnog graditeljstva sastoji se u sljubljenosti sa krajolikom i u prirodnoj povezanosti rasporeda svojih dijelova koji se ne rasiplju reprezentativnim prazninama, već se svode samo na korisne i upotrebljive prostore... Građeni u lokalnom kamenu poprimili su boju svog kraja, modrikastu i rumenu patinu okolnih stijena, te se čini da su njihov prirodni nastavak..."

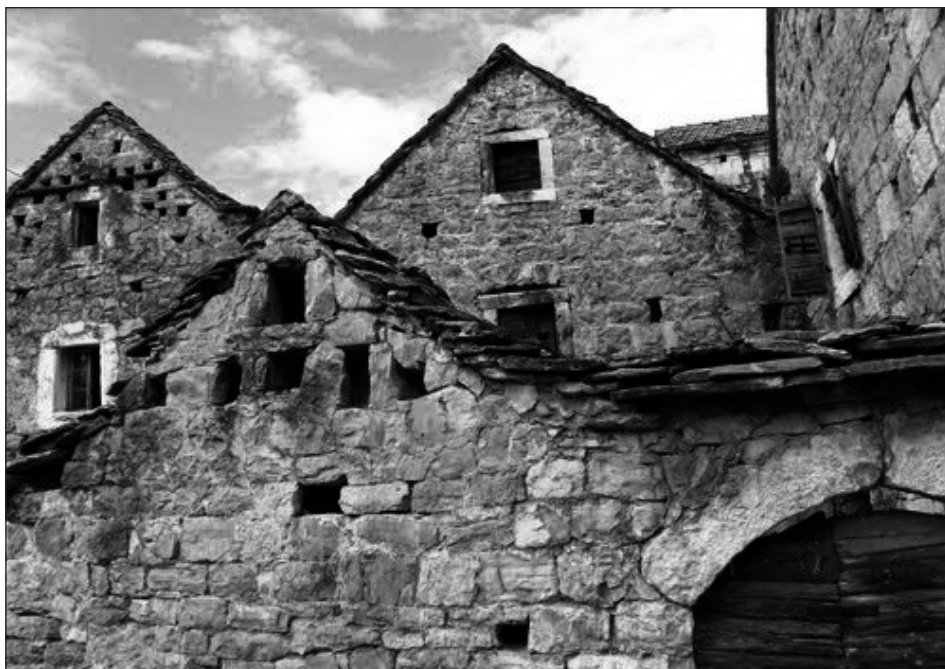
Bunja kod Šibenika

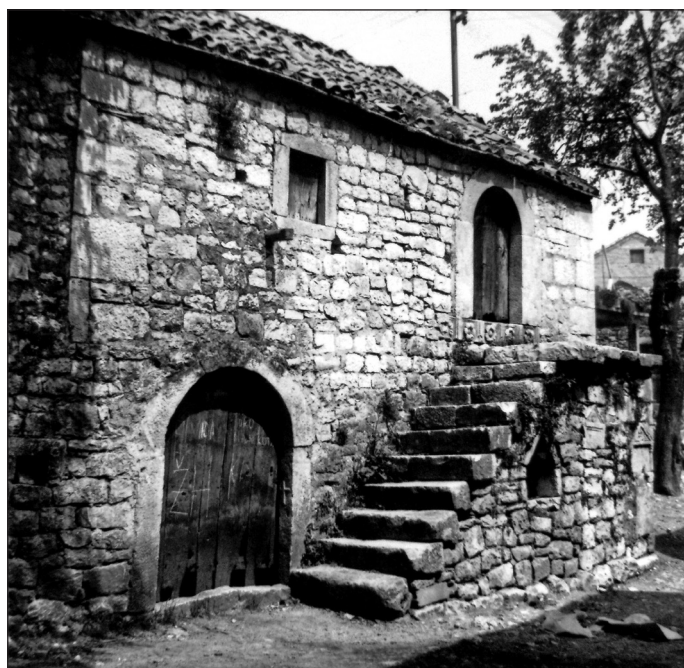
Vrpolje kod Šibenika

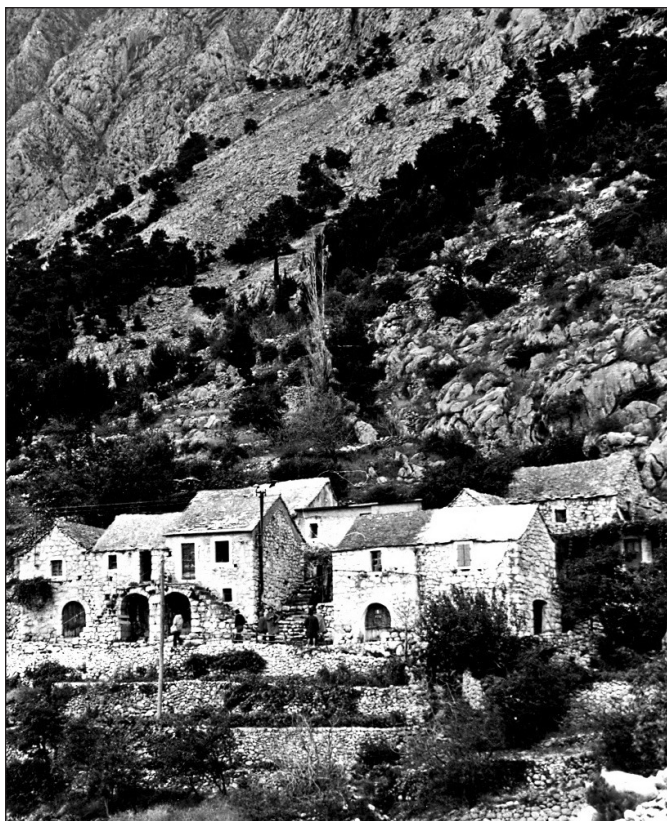
Primošten burnji, Draga - Jurlinovi_dvori

Čažin Dolac

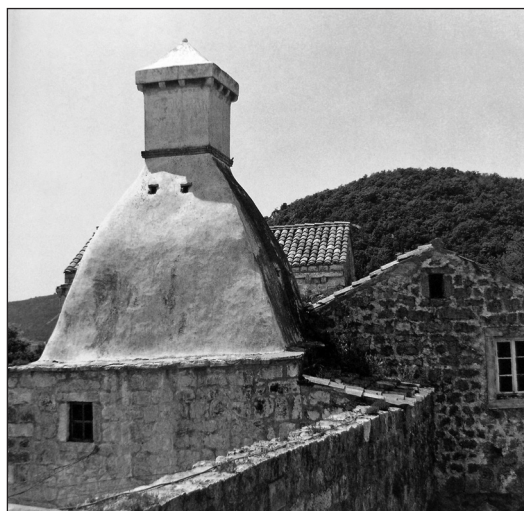
Vid kod Metkovića

Bast (Makarsko primorje)

Dimnjak na Lastovu

Popovići, Konavle - kominata

Zaključno

Prošlo je pola stoljeća, a da se u osobnoj i društvenoj svijesti ništa nije mijenjalo. Mijenjalo se samo tradicijsko graditeljstvo, i to tako da je sve više propadalo. Ipak se u posljednjem desetljeću dogodilo nešto dobro. Vjerojatno državnim potporama, kao što su one za uređenje starih tradicijskih kuća za bavljenje seoskim turizmom, dogodilo se to da se sami seljaci više ne srame svoje baštine. To, naravno, nije nešto što se događa preko noći, to je proces koji je započeo i to je za ovu vrstu baštine velika stvar. Ni europske zemlje nisu bile imune na zapostavljanje tradicijskoga graditeljstva, ali to se shvatilo i počelo se djelovati četrdesetak godina prije negoli u nas.

I sačuvanost tradicijskoga graditeljstva u Dalmaciji relativno je dobra, ali ne posvuda jednako. U zaleđu bolje nego u priobalju i otocima. Razlog je tomu turizam, za čije se potrebe na kriv pa i primitivan način rušilo i prepravljalo sve ono što je bilo vrijedno.

Od onoga što se kod nas čini na obnovi tradicijskoga graditeljstva, vraćajući ga novom životu, ima i dobrih i loših slučajeva. Radi se uglavnom u vlastitoj režiji. Međutim, ni struka u tom smislu nije naročito educirana. Gledajući regionalno, Istra je iznimka u pozitivnom smislu. U Istri se najprije i počelo sa seoskim (agrarnim) turizmom i najviše je učinjeno, i to generalno gledajući dobro, tako da Istra može biti uzor drugima.

Seoski (ruralni) turizam u globalnom je svjetskom turizmu u porastu, što bi trebalo značiti da sačuvano tradicijsko graditeljstvo u Dalmaciji ima budućnost. Treba postupati oprezno da se ne ponove greške od prije 40 - 50 godina na priobalju.

Literatura

1. Ardalić, Vladimir (2010.): *Bukovica. Narodni život i običaji*. Priredio, sastavio rječnik, napisao predgovor i komentar prof. dr. sc. Živko Bjelanović, Zagreb: SKD Prosvjeta
2. Fisković, Cvito (1955.): Predgovor, u: Miličić, Mirko, *Nepoznata Dalmacija*, Zagreb: Arhitekt (str. IX – XIV).
3. Miličić, Mirko (1955.): *Nepoznata Dalmacija: studija o seoskoj arhitekturi*, Zagreb: Arhitekt
4. Mimica, Ivan (2011.): Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića, *Godišnjak TITUS* 4 (4): 111-128.
5. Živković, Zdravko (2013.): *Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo*, Zagreb: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine.

Zdravko Živković

UDC:39:728 (497.5 Dalmacija)
Preliminary communication

TRADITIONAL CONSTRUCTION IN DALMATIA

Abstract: *Dalmatia is rich in traditional construction keeping in mind both preservation and diversity. Relative preservation can be thanked primarily to the stone as a basic construction material but also to the diversity of land geology, cultural influences etc. The findings of panel stone (Benkovac stone) are a specialty of traditional construction of Bukovica and Ravni kotari. Coast and islands were under the influence of Adriatic cultural circle while the hinterland was under Adriatic influence as well as the influence from Dinara. Relative peace on the islands enabled normal (peaceful) development while the hinterland was a turbulent area (wars with Turks). In recent times (2nd half of 20th century), with the development of tourism, traditional heritage on the coast and islands was significantly devastated while the one in the hinterland was more preserved (the reason is also depopulation trend in this area). Due to the different circumstances, rural area and heritage during the recent 60 years were neglected by both the society and profession. It was done up to a level that the villagers, that is the carriers of this culture and heritage, were ashamed of their heritage and perceived it as something neglected and retrogressive. This state of mind started to change around a decade ago. And this was a crucial event. People started to understand the potential of traditional heritage. Old village houses and ensembles were decorated for rural tourism and life. During this reconstruction, in professional sense, there were both good and bad projects. At this point, when it comes to traditional construction this is the most important thing.*

Keywords: *Bukovica, Ravni kotari, rural area, rural heritage, traditional construction*